

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/372847283>

Ossewaarde, R. (2023) 'Wat er Gebeurt als AI Wordt Gescheiden van Democratie: Het Risico van Kafkaësk Algoritmisch Bestuur', Idee: Tijdschrift voor het Sociaal-Liberalisme 221 (jul...

Article · July 2023

CITATIONS
0

READS
7

1 author:

Ringo Ossewaarde
University of Twente

115 PUBLICATIONS 935 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

cosmopolitanism in the global age [View project](#)

decentralization [View project](#)

Ossewaarde, R. (2023) 'Wat er Gebeurt als AI Wordt Gescheiden van Democratie: Het Risico van Kafkaësk Algoritmisch Bestuur', *Idee: Tijdschrift voor het Sociaal-Liberalisme* 221 (juli): 51-55.

Het kafkaëske karakter van algoritmisch bestuur: waarom AI niet van democratie houdt

Ringo Ossewaarde, Universiteit Twente

In vele van Kafka's komische geschriften speelt moderne technologie een centrale, komische rol. Zij heeft bij Kafka een irrationeel, absurd karakter. Die absurditeit van technologie openbaart zich op het moment dat technologie zich in haar ontwerp en gebruik vermengt met de duistere wereld van de menselijke driften. Zo vinden we in Kafka's *In de Strafkolonie* een hele samenleving georganiseerd rondom geavanceerde marteltechnologie. Naakte gevangenen, die geenszins weten waarom hen de martelgang overkomt, krijgen op mechanische wijze hun doodvonnis op hun lichaam gegraveerd. En de doodstraf wordt vervolgens, nadat de veroordeelden eerst een aantal uren moeten lijden aan hun verwondingen, machinaal uitgevoerd. Op het eerste gezicht lijkt het alsof de martelmachine een hulpmiddel is om de doodstraf op een wat meer rationele (doelmatige, doeltreffende, voorspelbare, geordende) wijze uit te voeren. Maar in de strafkolonie heeft de technologie een geheel andere betekenis. Voor de verantwoordelijke commandant dienen de gevangenen als voedsel voor de martelmachine, dat in de allereerste plaats fungeert als een sadomasochistisch fetisj. De commandant raakt opgewonden van de geautomatiseerde martelgang en dood die zijn gevangenen ondergaan. Voor de toeschouwers van de veroordeling, martelgang en executie biedt de martelmachine een waar volksspektakel. In de strafkolonie heeft de marteltechnologie een betoverende werking. Voor hen is zij ontzagwekkend. Zelfs de veroordeelden die hun dood tegemoet gaan zijn gefascineerd door de machine.

Kafka is een schrijver van wonderlijke vertellingen vol onvoorstelbare personen, situaties en gebeurtenissen die zijn doorspekt met de meest groteske waanzin. Kafka's literaire visie dat ontzagwekkende technologie raakt ingebed in een wereld die door oeroude impulsen wordt voortgestuwd helpt ons te begrijpen waarom technologie en waanzin zo vaak samengaan. In Kafka's fabels lezen we de boodschap dat technologie altijd verweven is met de innerlijke mensenwereld van wellust, duistere motieven, machtshonger, onstuimige begeerten, hartstochten, et cetera. Soms lezen we bij Kafka dat bepaalde - doorgaans seksuele, perverse - lusten in het ontwerp van een technologie

worden belichaamd. Zo lezen we bijvoorbeeld in *Het Proces* dat de rechtbank als een bacchanaal oord ontworpen is en het wetboek niets anders is dan een boek vol pornografische plaatjes. Meestal gaat het in Kafka's fictie echter om de bizarre betekenissen die mensen toekennen aan bepaalde machines - bovenal technologie als fetisj -, als ook de interactie met en het gebruik (of, beter gezegd, misbruik) van technologie, waarbij mensen vooral onderworpen zijn aan, en betoverd zijn door, de technologie. Uiteindelijk gaat het daarbij steeds weer om de drang om bepaalde hartstochten te bevredigen.

Daarbij gaat het ook, zoals in *De Chinese Muur*, om het vervullen van de meest afschrikwekkende politieke verlangens, zoals die veelal typerend zijn voor despotische regimes. Juist vanwege de vermenging met wellust mogen we bij Kafka geen wezenlijke vooruitgang verwachten van technologie. Samengesmolten met wellust brengt technologie in zichzelf en op zichzelf geen hogere beschaving van democratie tot stand, maar, integendeel, maakt zij de uiting van de meest barbaarse uitspattingen eenvoudiger. Bij Kafka heeft technologie geen scheppende werking, zij brengt geen nieuwe - laat staan, democratische - werelden tot stand, maar zij faciliteert de verwezenlijking van een reeds bestaande wereld. Zij biedt nieuwe hulpmiddelen om bestaande grillen te bevredigen: zij vormt de grillen niet om tot een verlangen naar iets goeds of moois. Dit maakt dat technologie een conservatief verschijnsel is, dat zich makkelijker laat verbinden met barbaarse driften dan met de hogere idealen die kenmerkend zijn voor een democratische cultuur. De technologische samenleving van Kafka's strafkolonie is een conservatieve, gesloten, lelijke, despotische, patriarchale samenleving, die nu juist met behulp van geavanceerde technologie in stand wordt gehouden.

Als we met deze inzichten van Kafka naar ons huidige technologische tijdperk kijken, dan zien we soortgelijke verweving tussen technologie en wellust als die die Kafka beschrijft in *In de Strafkolonie*. Zo zien we dat de drang om de wereld te mechaniseren, gevoed door een verlangen om de wereld te domineren, zowel aan Kafka's marteltechnologie als aan digitale technologie ten grondslag ligt. De vermenging van de dominantiedrift en mechanisering vindt in Europa haar oorsprong in het verlangen om uit de eeuwen van politieke, sociale en economische chaos te komen die na de val van het Romeinse Rijk was ontstaan. De institutionalisering van de (mechanische) kerkklok in de dertiende eeuw maakte een ordentelijke routine, de gewoonte van orde, monastieke regelmaat, en regulering van tijd - en in de veertiende eeuw ook de berekening van tijd in de vorm van minuten en seconden - mogelijk. Lewis Mumford leert ons dat moderne technologische ontwikkelingen door mechanisering, gevoed door de dominantiedrift, wordt voortgestuwd; en dat dergelijke ontwikkelingen, inclusief de Digitale Revolutie, slechts mogelijk wordt gemaakt binnen de historische context van een reeds gemechaniseerde wereld van klokken, tijdsberekening, regelmaat, en nauwkeurigheid. Vandaag de dag zijn algoritmisch bestuur en AI bij uitstek uitdrukkingen van de mechaniseringsimpuls. Algoritmisch bestuur duidt op de mechanisering van bureaucratische processen, in het bijzonder de automatisering van besluitvorming. AI duidt op gemechaniseerde

cognitie, waarbij een software programma de denkpatronen, spraakpatronen, schrijfpatronen, herkenningpatronen, besluitvormingspatronen, et cetera van mensen imiteert. Of beter gezegd, de patronen van *sommige* mensen imiteert, want AI is zo geprogrammeerd dat zij kiest voor *bepaalde* patronen terwijl ze andere uitsluit.

Net als in Kafka's strafkolonie zien we dat digitale technologie - ontworpen om de wereld steeds maar weer verder te mechaniseren - onlosmakelijk verbonden is met oude neigingen, bovenal de dominantiedrift. Toen in de jaren 1990 het Internet vanuit de Verenigde Staten werd geïntroduceerd vermengde deze zich al snel met bestaande seksuele lusten. Ook nu nog zijn pornowebsites, na zoekmachines en sociale mediasites, de meest bezochte websites. Vandaag de dag maakt AI de productie van deepfake beelden en geluiden mogelijk, waarbij menselijkerwijs wat echt is niet of nauwelijks meer van nep te onderscheiden is. Daarbij lopen mensen, met name gezagsdragers en beroemdheden - en dan vooral vrouwen -, een hoog risico om ongewild in een deepfake pornofilm te belanden. Zie hier de parallel met Kafka: ook in de strafkolonie fungeren de veroordeelden, aangesloten op de martelmachine, om de perverse wellust van de commandant en van het hitsige publiek van opdringerige voyeurs te bevredigen. En worden in het digitale tijdperk de tech oligarchen van Silicon Valley niet net zo vereerd als de commandant van de strafkolonie?

In Nederland is het wereldberoemde toeslagenschandaal een voorbeeld van hoe algoritmisch bestuur met perverse verlangens vermengd raakt. In 2013 introduceerde de belastingdienst een algoritmisch systeem dat haar in staat moest stellen om nog beter gevallen van fraude op te kunnen sporen. Net als in Kafka's strafkolonie was er in het toeslagenschandaal sprake van problematische machtsstructuren. Binnen dergelijke niet-democratische structuren werden nieuwe technologieën (zoals geautomatiseerde besluitvormingsmachines) omarmd als fetisj, terwijl ze tegelijkertijd treiterij en machtsmisbruik faciliteerden. Het toeslagenschandaal werd gekenmerkt door de meest merkwaardige ambtelijke grillen. Zo waren zo'n 270.000 mensen als potentiële fraudeurs op een zwarte lijst gekrabbeld, zonder geldig bewijs en zonder dat deze mensen dat zelf wisten - een sinistere praktijk die kenmerkend is voor despotische regimes. Net als in Kafka's duistere fictie werden bij het toeslagenschandaal slachtoffers agressief bejegend en bedreigd, als zij eenmaal als fraudeurs werden gebrandmerkt. Net als in de strafkolonie werd in het toeslagenschandaal niet getwijfeld aan schuld: mensen waren reeds veroordeeld. Gegeven de geautomatiseerde waanzin, waren tienduizenden beschuldigingen van fraude ongerechtvaardigd, zoals ook de gevangenen in Kafka's strafkolonie, of Josef K. in *Het Proces*, nooit te weten komen waarom ze worden beschuldigd, waarom deze hoogst bizarre (maar zeer pijnlijke) martelgang hen overkomt.

In Kafka's vertelsels vermengt geavanceerde technologie zich altijd wel met een absurditeit die zich voltrekt in een reeds gemechaniseerde wereld van ontmenselijkte mensen, die in hun ongecultiveerde denken, voelen en doen worden voortgedreven door hun ongetemde lusten. In

Kafka's *De Gedaanteverwisseling* vervormt de ontwortelde en vervreemde handelsreiziger Gregor Samsa letterlijk tot een kakkerlak. In zo'n kafkaëske wereld, zoals die bijvoorbeeld ook in het toeslagenschandaal wordt geopenbaard, zien we dat democratie steeds weer afwezig is. In een kafkaësk wereld mag alleen despotisme worden verwacht, omdat despotisme geen cultivering van het innerlijke leven behoeft. Integendeel, despotisme floreert door het floreren van de laagste drijfveren. Het spreekt voor zich dat ook digitale technologie het eenvoudigst samen gaat met de meest despotische regimes, voor wie nieuwe technologie - vooral gezichtsherkenningstechnologie - hun sinistere machtsmisbruik en ongeremde excessen vergemakkelijkt. Democratie daarentegen kan slechts bestaan in een wereld waarin de menselijke passies worden gecultiveerd, waarin goedheid, waarheid en schoonheid als de nastrevenswaardige idealen gelden. Van oudsher staat of valt de mogelijkheid van democratie met de kunst om een cultuur van verbeeldingskracht, open denkhouding, creativiteit, verfijning, taalgevoel, rijkdom van taal, dialoog, en academische leefhouding te scheppen. Die literaire cultuur - waartoe vanzelfsprekend ook Kafka behoort - vormt de voedingsbodem van een democratisch politiek-bestuurlijk bestaan. In een digitaal tijdperk van eenzijdige mechanisering waarin meer wordt verwacht van zaken als algoritmisch bestuur, AI, digitale vaardigheden, tech oligarchen, en Silicon Valley terminologie dan van democratische politiek en culturele vorming wordt nu juist die humanistische opgave zo jammerlijk verwaarloosd.